

УДК 371.37.09:911

ІРИНА УДОВИЧЕНКО

ORCID: 0000-0002-1980-5402

(Суми)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

У статті розкрито питання значення навчально-методичного забезпечення з географії в організації навчально-виховного процесу в школі. Відображено різні підходи до трактування понять «навчально-методичний комплекс», «навчально-методичний комплект» та запропоновано відповідні авторські трактування. Запропоновано по-блокову компоновку навчально-методичного забезпечення, групування навчально-методичних комплексів та уточнення тематичних аббревіатурних скорочень понять. Проаналізовано теоретико-методичні основи результативного навчання випускників старшої школи засобами навчально-методичного забезпечення практичної діяльності вчителя географії.

***Ключові слова:** навчально-методичне забезпечення, навчально-методичний комплекс, навчально-методичний комплект, практична діяльність, географія, учні, учителі, загальноосвітній навчальний заклад.*

Постановка проблеми. Реформаційні зміни, які відбуваються в Україні, вимагають наявності висококваліфікованих кадрів у різних галузях науки, освіти, культури, техніки, економіки тощо, що, у свою чергу, висуває підвищені вимоги, які постійно змінюються, до випускника загальноосвітнього навчального закладу – майбутнього абітурієнта, а згодом – спеціаліста з економіки, політики, соціальної сфери тощо.

Все це стає можливим за різних чинників, одним із яких є якісно організований навчально-виховний процес у школі, зокрема, відповідне навчально-методичне забезпечення з географії практичної діяльності основних учасників освітнього процесу – учителя та учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якісної шкільної географічної освіти є постійно актуальним із часів виникнення географії як шкільного предмета, до сьогодення.

Розробці, створенню відповідного навчально-методичного забезпечення з предмета займалась велика кількість науковців і практиків у різні часи.

Значення навчально-методичного забезпечення у практиці роботи вчителя географії висвітлювали: Н. Гончарова, Л. Зеленська, С. Кирилюк, О. Надтока, Т. Назаренко, Г. Пічугіна, Є. Плісецький, В. Соловйова, О. Стадник, О. Топузов, І. Шоробура, Г. Щука та інші.

Питання конструювання й використання навчально-методичних комплексів, комплектів та їх компонентів розглядали: Ю.Бабанський, В. Беспалько, В. Вязовкин, Ю. Гафарова, І. Зверев, Д. Зуєв, А. Макаров, В. Максаковський, В. Пасічник, З. Трофимова, С. Шаповаленко.

Питанням шкільного підручникотворення з географії присвятили увагу: Г. Бабченко, В. Баштовий, В. Бойко, І. Брущенко, Л. Булава, О.Варакута, Л. Вішнікіна, Й. Гілецький, Т. Гільберг, О. Гончаренко, І. Дітчук, Г. Довгань, М. Дольницький, В. Дорошенко, Г. Думанська, О. Заставецька, Ф. Заставний, В. Ільченко, С. Капіруліна, С. Кобернік, Р. Коваленко, Т. Коршевнік, Л. Круглик, О. Любимцева, П. Масляк, С. Міхелі, Н. Муніч, О. Надтока, Т. Назаренко, Л. Паламарчук, В. Пестушко, Л. Покась, С. Рудницький, Л. Тименко, О. Топузов, В. Садкіна, Т. Сак, В. Самойленко, М. Сеньків, В. Січинський, А. Сиротенко, О. Скуратович,

В. Сovenko, О. Стадник, Г. Уварова, Р. Шаламов, П. Шищенко, А. Шуканова, Б. Чернов, Р. Чобан, В. Юрківський, О. Ярошенко, Б. Яценко та інші.

Мета статті: розкриття змісту понять «навчально-методичний комплекс», «навчально-методичний комплект»; з'ясування місця навчально-методичного забезпечення у практичній діяльності вчителя географії загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою сьогодення є поліпшення якості шкільної географічної освіти, що потребує постійного оновлення навчально-методичного забезпечення навчання, у тому числі географії.

На цій основі постає проблема аналізу значення навчально-методичного забезпечення з географії у практичній діяльності основних учасників навчально-виховного процесу – учителя та учнів.

Аналіз психолого-педагогічних, навчально-методичних, наукових праць з теми дозволяє констатувати факт розбіжностей трактування понять «навчально-методичний комплекс» та «навчально-методичний комплект» науковцями, відсутність єдиного підходу щодо їх класифікації. Водночас, у науково-педагогічних колах уже усталеною є думка щодо поняття «навчально-методичного забезпечення», яке, підсумовуючи, можна трактувати, як сукупність навчального та методичного забезпечення вивчення, викладання певного предмета, наприклад, географії.

У свою чергу, науковці та практики до переліку навчального та методичного забезпечення включають різні складові, рівно, як і розходячись у думці щодо наповнення навчально-методичного «комплексу» та «комплекту», однак, аббревіатурно позначаючи їх ідентично – «НМК».

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що до навчально-методичного забезпечення процесу навчання географії переважна більшість учителів-практиків відносить: підручник з географії як основний засіб навчання; атласи; контурні карти; зошити: робочі, залікові, для узагальнення знань; практикуми; опорні схеми; таблиці; картосхеми; завдання для поточного, тематичного оцінювання, тренувальні тести, вправи для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з географії; дидактичні матеріали; електронні засоби навчального призначення; методичні рекомендації тощо.

Зокрема, дослідниця Н. Гончарова до навчально-методичного забезпечення процесу викладання, вивчення географії зараховує: підручники, навчально-наочні посібники, дидактичні матеріали (картки-завдання, засоби унаочнення, ігрові дидактичні матеріали), тестові завдання, електронні засоби навчання тощо [1].

Аналізуючи комплексне науково-методичне забезпечення, Р. Сосса та О. Топузов до складових навчально-методичного комплекту (НМК) шкільного курсу «Фізична географія материків і океанів» включають паперовий та електронний підручники, атлас, практикум, методичний посібник «Методика навчання географії материків і океанів» [6].

Досліджуючи процес навчально-методичного забезпечення з географії, у літературі, здебільшого, поряд із словосполученням «навчально-методичне забезпечення», науковцями та практиками вживаються поняття: «навчально-методичний комплекс», «навчально-методичний комплект».

Так, Д. Зуєв термін «навчальний (навчально-методичний) комплекс» визначає як відкриту систему дидактичних засобів [5].

На думку Н. Бодрової, навчально-методичний комплект – це відносно замкнута система друкованих та електронних навчальних видань, тоді як навчально-методичний комплекс – відкрита [5].

У свою чергу, О. Стадник, аналізуючи навчально-методичне забезпечення з географії, під терміном «навчально-методичний комплект» розуміє систему взаємопов'язаних дидактичних засобів, об'єднаних методичною концепцією, структурою, змістом і функціонально спрямованих на: посилення мотивації; формування, узагальнення, закріплення й діагностику теоретичних знань і практичних умінь; активізацію творчих здібностей; формування емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, виділяючи у складі НМК три групи дидактичних засобів: призначених для вчителя та учнів – підручник,

атлас; для вчителя – навчальна програма, календарне планування, методичні посібники; учнів – зошити для практичних робіт, контурні карти, вимірники навчальних досягнень [5].

Наголошуючи на значимості навчально-методичного забезпечення, Є. Плісецький до складу навчально-методичного комплекту з комерційної географії профільної школи включає: навчальну програму, базові підручники, робочі зошити для виконання практичних робіт, наочні посібники (карти, схеми, таблиці), додаткову літературу, у тому числі періодичні видання (економічні журнали, газети), технічні засоби навчання, персональні комп'ютери [5].

Висвітлюючи місце навчально-методичного забезпечення у практичній діяльності вчителя, С. Смирнов та І. Котова пропонують розглядати навчально-методичний комплект, як сукупність компонентів: підручник, дидактичні матеріали для учнів, методичні рекомендації для вчителя, у тому числі й поурочні розробки [5].

На виділенні учительського та учнівського комплектів у складі навчально-методичного комплекту з предмета також наголошують: Ю. Господарик, Т. Назарова, Г. Пічугіна, М. Савчин.

Так, у структурі навчально-методичного комплекту М. Савчин виділяє: дидактичний комплект учня (підручник, робочий зошит, збірник задач і вправ, зошит для практичних і лабораторних робіт, вимірники навчальних досягнень) та методичний комплект учителя (навчальна програма, робоча програма вчителя, методичні посібники, плани-конспекти уроків) [4].

У той час, як Ю. Господарик та Т. Назарова до навчально-методичного комплекту включають: учителя – навчальну програму, методичний посібник, набір діагностичних методик та інтерактивних посібників тощо; учня – підручник, навчальний посібник, робочий зошит, зошит-практикум, збірники вправ, задачки, поліваріантні багаторівневі завдання, вимірники навчальних досягнень, атласи, контурні карти, інтерактивні навчальні засоби тощо [3].

Пропонуючи виділяти регіональні (локальні) навчально-методичні комплекти, різні науковці та практики до переліку їхніх компонентів включають: підручник, робочий зошит із друкованою основою, атлас – Л. Зеленська [2]; навчальний посібник, робочий зошит на друкованій основі, дидактичні матеріали для перевірки знань учнів, методичні рекомендації для вчителів – Н. Полханова; атлас, робочий зошит для учнів, хрестоматію, електронний посібник та методичні рекомендації для вчителів – В. Соловйова [5].

Проведений теоретичний аналіз різних поглядів на означене питання, дозволяє зробити умовивід, що навчально-методичне забезпечення із сукупністю засобів навчання доцільно поєднати в блоки:

- предметно-просторовий (навчальний кабінет – творча лабораторія (із сукупністю пасивних, активних, інтерактивних засобів навчання, у т.ч. технічних і індексаційно-інвентаризаційних), метеопост, навчальна база на місцевості);
- змістово-інформаційний (програми, плани, підручники, посібники, хрестоматії, довідники, словники, енциклопедії, рекомендації, пам'ятки, періодичні видання та інше);
- візуально-віртуальний (атласи, макети, плакати, моделі, колекції, гербарії, схеми, таблиці, картини, діаграми, діарами, панорами, фільми, аерофотознімки тощо);
- експертно-діагностичний (опитувальники, тести, задачки, збірники вправ, вимірники навчальних досягнень);
- корекційно-практичний (зошити з друкованою основою, практикуми, контурні карти, прилади).

У свою чергу, уживаючи аббревіатурне скорочення термінів, на нашу думку, доцільно використовувати уточнюючі літери, з метою уникнення дублювання однаковим скороченням різних понять. Зокрема, скорочене позначення навчально-методичного комплексу, як – НМКс, а навчально-методичного комплекту – НМКт.

Ураховуючи теоретичні напрацювання за напрямом навчально-методичного забезпечення з географії та на підставі висновків із власного практичного досвіду, пропонуємо послуговуватись такими визначеннями:

– навчально-методичний комплекс – сукупність усього навчально-інформаційного, науково-методичного, дидактико-педагогічного, соціально-психологічного забезпечення з предмету, використання якого сприяє ефективній організації педагогами навчально-виховного процесу в школі та результативному засвоєнню учнями навчального матеріалу, що прослідковується через систему набутих ними знань, умінь і навичок, з проєкцією на життєві компетентності;

– навчально-методичний комплект – набір можливого чи то наявного матеріально-технічного обладнання (навчального, методичного спрямування), що можуть бути використаним чи використовується учасниками освітнього процесу в навчально-виховній діяльності з предмета.

Доцільним також, на наше переконання, є виділення трьох груп навчально-методичних комплексів:

– загально-предметних – поєднують у собі перелік усіх наявних навчальних, практико-зорієнтованих, методичних засобів навчання з предмета;

– тематичних – складаються з засобів навчання, які сприяють наскрізному опануванню та розкриттю конкретної навчальної теми;

– регіональних – сукупності засобів навчання з вивчення особливостей рідного краю [7].

Сучасне нормативно-правове забезпечення галузі освіти дозволяє учителям, використовуючи творчий підхід, розробляти нові, модернізувати існуючі навчально-методичні комплекси, або окремі їхні складові, підбираючи та наповнюючи навчально-методичні комплекти з географії, що загалом сприяє створенню відповідного навчально-методичного забезпечення, максимально адаптованого до потреб учнів.

Навчально-методичне забезпечення з предмета – передумова засвоєння навчального матеріалу учнями у школі. Від того, наскільки розробленими є усі складові навчально-методичного комплексу з географії залежить, у свою чергу, наповнюваність навчально-методичного комплексу для вчителя й учня та результативність навчання зокрема.

Однак, як показує практика, можливе й наявне навчально-методичне забезпечення практичної діяльності вчителя, від якого напряду залежить ефективність організації навчально-виховного процесу, можуть суттєво відрізнятись між собою за складом, на що можуть впливати такі чинники: фаховий (здатність педагога до творчо-продуктивної діяльності навіть на етапі планування, добору складових комплексу, методичного обґрунтування тощо), соціальний (різні види тисків щодо самостійного формування педагогом комплексу, позиція батьків щодо потрібності тієї чи іншої складової), психологічний (здатності підібрати необхідні складові з урахуванням вікової та психології міжособистісних стосунків), економічний (матеріально-технічні можливості) та багато інших.

З метою якісної організації навчально-виховного процесу, доцільним є добір складових та використання такого навчально-виховного комплексу, який максимально відповідає наявному навчально-методичному комплексу з предмету та усі компоненти якого працюють на мету – підвищення рівня організації компетентісно зорієнтованого навчально-виховного процесу, зокрема в старшій школі.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, про взаємозв'язок таких понять, як «навчально-методичне забезпечення», «навчально-методичний комплекс», «навчально-методичний комплект» та констатувати домінуюче значення навчально-методичного забезпечення з предмета в організації практичної діяльності вчителя географії та результативності навчально-виховного процесу в школі.

Формуванню системних географічних знань і компетентностей сприяє така організація навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі, яка спрямована на задоволення потреб основних споживачів освітніх послуг у школі – учнів. Отже, усі складові навчально-методичного комплексу учня мають відповідати складовим навчально-методичного комплексу вчителя та максимально зіставлятись з компонентами

навчально-методичного комплексу з географії, з метою ефективної організації та результативності навчання учнів, зокрема старшої школи, – майбутніх її випускників.

З огляду на зазначене вище, перспективами подальших розвідок за означеним напрямом є дослідження теоретико-методичних основ навчання учнів старшої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончарова Н. О. Система навчально-методичного забезпечення навчання географії в 7 класі. – Режим доступу: ipvid.org.ua/upload/iblock/0fb/0fbb9cb39c357431fe56a9ba1d4e5f57.
2. Зеленська Л. І. Теоретичні та методичні основи створення і впровадження засобів навчання географії (регіональний компонент): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Л. І. Зеленська. – К., 2000. – 32 с.
3. Назарова Т. С. Стратегія розвитку навчальної книги / Т. С. Назарова, Ю. П. Господарик // Педагогіка. – 2005. – № 3. – С. 10-19.
4. Савчин М. М. Дидактичні засади розробки навчально-методичного комплексу з курсу хімії основної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / М. М. Савчин. – К., 2005. – 18 с.
5. Стадник О. Г. Навчально-методичний комплект з географії та його місце в навчально-методичному забезпеченні шкільного предмета // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: Зб. наук. пр. – Запоріжжя: Класич. приват. ун-т. – 2013. – Вип. 31. – С. 505-509.
6. Топузов О. М. Навчально-методичний комплект для вивчення шкільного курсу географії / О. М. Топузов, Р. І. Сосса // Проблеми безперервної освіти і картографії: Зб. наук. пр. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – № 16. – С. 116-119.
7. Удовиченко І. В. Географічний комплекс – засіб навчання географічному краєзнавству // Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти. – Суми: РВВ СОІППО, 2011. – С. 124-12.

REFERENCES

1. Honcharova N. O. Systema navchalno-metodychnoho zabezpechennia navchannia heohrafii v 7 klasi. – Rezhym dostupu: ipvid.org.ua/upload/iblock/0fb/0fbb9cb39c357431fe56a9ba1d4e5f57.
2. Zelenska L. I. Teoretychni ta metodychni osnovy stvorennia i vprovadzhenia zasobiv navchannia heohrafii (rehionalnyi komponent): avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02 / L. I. Zelenska. – K., 2000. – 32 s.
3. Nazarova T. S. Stratehiia rozvytku navchalnoi knyhy / T. S. Nazarova, Iu. P. Hospodaryk // Pedahohika. – 2005. – № 3. – S. 10-19.
4. Savchyn M. M. Dydaktychni zasady rozrobky navchalno-metodychnoho kompleksu z kursu khimii osnovnoi shkoly: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / M. M. Savchyn. – K., 2005. – 18 s.
5. Stadnyk O. H. Navchalno-metodychnyi komplet z heohrafii ta yoho mistse v navchalno-metodychnomu zabezpechenni shkilnoho predmeta Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: Zb. nauk. pr. – Zaporizhzhia: Klasych. pryvat. un-t. 2013. – Vyp. 31. – S. 505-509.
6. Topuzov O. M. Navchalno-metodychnyi komplet dlia vyvchennia shkilnoho kursu heohrafii O. M. Topuzov, R. I. Sossa Problemy bezperervnoi osvity i kartohrafii: Zb. nauk. pr. – Kh.: KhNU im. V. N. Karazina, 2012. № 16. – S. 116-119.
7. Udovychenko I. V. Heohrafichniy kompleks – zasib navchannia heohrafichnomu kraieznavstvu Kraieznavstvo: naukovu-metodychnyi ta praktychnyi aspekty. – Sumy: RVV SOIPPO, 2011. – S. 124-12.

IRYNA UDOVYCHENKO

EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT AS THE BASIS OF PRACTICAL ACTIVITY OF GEOGRAPHY TEACHER

The issue of high-quality school geographic education is constantly relevant from the time of emergence of geography, as a school subject, to the present.

A prerequisite for modernity is the improvement of quality of school geographic education, which requires constant updating of educational and methodological support.

On this basis, the problem of analyzing of value of geography educational and methodological support in practical activity of main participants of educational process – teachers and students – is under discussion.

The article is devoted to the issue of importance of geography educational and methodological support in organization of educational process in school.

The block compilation of educational and methodological support, the grouping of educational and methodological complexes and the specification of thematic abbreviations of concepts are proposed.

Theoretical and methodological foundations of effective education of high school graduates by means of educational and methodological support of practical activity of geography teacher are analyzed.

Results of the study allow us to find interconnection between such concepts as 'educational and methodological support', 'educational and methodical complex', 'educational and methodical set' and to state the dominant significance of educational and methodological support for the subject in organization of practical activity of geography teacher and the effectiveness of educational process in school.

In view of the above, the prospect of further exploration is the study of theoretical and methodological foundations of high school students teaching.

Key words: *educational and methodological support, educational and methodical complex, educational and methodical tools, practical activity, geography, pupils, teachers, general educational establishment.*

Одержано 25.08.2017 р.